

Pauler Gyula

A VEZÉREK KORA
ISTVÁN KIRÁLYIG

"Magyar Őskutatás" Kiadása

BUENOS AIRES 1974.

Todos los derechos reservados por © 1974.
Ladislao Eugenio Fehér - Buenos Aires
Hecho el depósito que establece la ley 11.723.

A KIADÓ ELŐSZAVA

Kevés annyira ismeretlen és felderítetlen része van történeti-rásunknak, mint a vezérek kora.
Irott források, idegen és javarészt ellenséges indulatu tudósítások szűkszavu, nyelvünket félreértő és már csak ezért is megbizhatatlan adataiból igazán csak olyan élesszemű és kombinálóképességű író mert széleskörű felkészültségével eme korszak történetéhez az alkotó szellem erejével hozzányulni.
Talán pár adattal bővült történelmitudásunk amióta ez a munka először megjelent a századfordulón. Az új adatok azonban mindössze csak a régészet, településtörténeti következtetések, névelemzések sokszor csupán feltételezett eredményei. PAULER ritkaságosan gazdag adattárát azonban még eddig senki utolérni nem bírta. Maga az adattár valóságos kincseshánya és szinte könyvtárt pótol azoknak, akik a ténytörténelmet tárgyilagosan kutatják.
A "MAGYAR ŐSKUTATÁS BARÁTI KÖRE" tagjai minden biznnyal legértékesebb könyveik közé fogják sorolni ezt az "új tömlőben régi bort", új kiadásban megjelenő régi kötetet.
Sok tiszta lelki örömet kívánunk olvasásához...

Buenos Aires, 1974 Karácsonyán Fehémé, Walter Anna kiadó

TARTALOM.

I. Rokon népek	5
II. Lebedia	15
III. Etelköz	29
IV. A honfoglalás	43
V. Külföldi kalandok. (908—924)	57
VI. Külföldi kalandok; Sanotgallen	69
VII. Külföldi kalandok; Riade (933—947)	77
VIII. Külföldi kalandok; az augsburgi csata (947—955)	87
IX. Utolsó kalandok. Gyejcsa és Sarolt	101
Jegyzetek	129

I.

Rokon népek.

A magyart, mikor a történelemben legelőször feltűnik, a mai európai Oroszországban találjuk. Ez Oroszország délkeleti részeiben, a Jaiktól s a Kaspi-tengertől a Dnieperig, az Uraltól délnyugotra kiágazó Obszei Szyrt-halomháttól s a Volga jobbspartján, az erdős, fekete föld határától: a Kaukázus aljáig s az Azovi- és Fekete-tengerig terjedő sík pusztá — Steppe — vidékén, körülbelül oly nagy területen, mint monarchiánk, a német birodalom, orosz Lengyelország és a Svájc együttvéve, a IV. századtól a IX. század végéig népet nép után, nevet név után látunk feltűnni és elenyészni, vagyis inkább elbukni, elmerülni az egymást kergető, „barbár“ törzsek tengerében. E népvándorlásban, hogy ne mondjam, hullámvásában két irányt különböztetünk meg. Az egyik keletről, Ázsia felől, a pusztából indul ki, a hol, általjában véve, török népek laktak, és nyugotra tart; a másik északról, erdős vidékekről, azoknak a népeknek köréből vonul le délre, melyeket, jobb név hiányában, ma is még e régi hazában lakó legnyugotibb törzsük nevééről itt finnek nevezünk, egyelőre a Fekete-tenger közelében megállapodik, és csak a VI., VII. században fordul, hol keleti, hol nyugoti irányba. A keletről nyugatra való vándorlást a IV. század utolsó negyedében — 375-ben — a hunok kezdték meg, a kik a Kaukázustól északra,

a Dontól és Maeotis-tótól — az Azovi-tengertől — keletre laktak, a déloroszországi síkságon végigrohantak, s a Duna s Tisza mellékén a római Daciában és Pannoniában, melyeket a VI. század tudakossága a görögök ideje óta ismeretes nevű Scythia végső határának tartott — állapotok meg. ¹⁾ Míg a hunok vezértörzse Attila király alatt Európa közepén világbirodalmat alkotott: a Fekete-tenger északi partján, a Dniepertől keletre, feltűnnek a bolgárok, kik messze északkeletről jöttek, a Volga *bal partjának* arról a sűrű, erdős vidékéről, a hol a nagy folyó, keleti irányát megváltoztatva, délre fordul, s a keletről jövő Kamával egyesül. ²⁾ Mögöttük a Donecz táján a kozárok, vagy, mint néha a görögök és góthok nevezték, akaczirok neveit és ágait találjuk, erős, vitéz népet, mely a földművelést nem ismerte, marhatenyésztésből és vadászatból élt, a bolgárokkal egy faj volt, egy nyelvet beszélt, a bolgár őshaza egyik, Berzulia, részéből jött le délibb vidékre, és most, az V. század derekán, szintén a hunok, Attila főnhatósága alá került. ³⁾ Kevéssel utóbb, a tájt, mikor Attila meghalt (453. é.) és fiai a hun birodalom védelmében a fellázadt german törzsek ellen mai hazánkban jobbra elvérzettek: „Scythia“ keleti részében megint mozgalom támadt. A szaragurokat, fehér ugorokat, az urugokat, onogurokat, kik a Kaukázus északnyugoti aljában laktak, megtámadták és székeikből kiűzték a szavirok; ezek pedig a Volga mellől az avarok elöl menekültek, kiket megint az „Ocean“ mellől, vagyis a Kaspi-tenger keleti partjáról jövő, „tengeri kőd és griffek elöl“ futó népek kergettek. Ez ár első hulláma: a szaragurok a kozá-

rokra vagy akaczirokra estek, velük összeverekedtek, őket legyőzték, s kevéssel utóbb már együttesen háborgatták a Kaukázus felől a perzsa birodalmat. ⁴⁾ A Pannoniából, Daciából kivert hunok közül is sokan visszafutottak a Fekete-tenger mellékére, a Dnieper vidékére, mely folyót nyelvükön Varnak nevezték. ⁵⁾ A VI. század közepén, a bolgároktól keletre, a Maeotis körül, a honnan a hunok kiindultak, még mindig laktak törzsek, a kiket a hunok közé számítottak. A Don torkolatától nyugatra, a jobb parton a kuturgur vagy kutrigur, a bal parton az uturgur vagy utrigur törzs tanyázott, nyelvre, ruházatra, életmódra nézve teljesen egy és ugyanaz a nép. Tőlük tovább keletre, a Kaukázus aljában, még a szavirok laktak, míg a hunogorok vagy onogorok észak felé szorultak, s a Volga *bal partján*, a régi Bolgáriától délre eső erdős, lapályos vidéken nyestbőreikről váltak híresekké. Tőlük délkeletre, de már az alsó Volga *jobb partján*, az avarok és más hasonló törzsek tanyáztak, kiket a VI. század derekának s a VII. század elejének görög írói: Menander, Theophylactos Simocatta ogor, ogur gyűjtőnéven foglalnak egybe, és Simocatta „számánál, harciasságánál fogva igen erős“ nemzetnek mond. ⁶⁾

Az ogur a keletről nyugatra törekvő *nyugoti* törzseknek volt közös neve, mintegy ellentéte az oghuznak, melylyel a keletiebb törzseket jelölkék. Ez ogurokhoz tartoztak a hunok is, a minthogy egyes törzseik nevében jobbra megtaláljuk a közös ogur nevezet nyomát, de nem tartoztak az éjszakraól jövő bolgárok és kozárok, kiket a góthok és hunok történetírója Jordanes (551-ben) világosan megkülönböztet

a hunok törzseitől. 7) Nemsokára azonban, a VI. század második felében, a tulajdonképeni török név is ismeretessé lőn Byzanczban, mikor a század derekán Közép-Ázsia nyugoti részének török népei közt nagy birodalom keletkezett, melynek fejét khagánnak nevezték, és a byzanci írók, mint régebben scythának, később hunnak, töröknek kezdtek nevezni minden barbár népet, melylyel a Fekete-tenger mellékén, a Kaukázuson túl megismerkedtek, érintkeztek. 8) Ez új török birodalom szintén nyugotra terjeszkedett; véres harcban legyőzte az ogorokat.

Az ogorok vagyis avarok vezérlő törzsének egy kis része — a várkun, valani 20,000 ember — férfi, a mennyire a törökök maguk tették a „szökevények“ számát, nyugat felé menekült. Mint az efféle nomád törzsek vándorlásánál szokott lenni, a futók, mikor hirtelen, mint a fergeteg, az útjokban tanyázó, más, készületlen nomád törzsekre estek, azokat szétrobanták, legyőzték, ideig-óráig meghódolásra kényszeríték. Megrémültek az unugurok 9), a szavirok és más hun törzsek 10); meghódoltak a kutrigur és utrigur „hunok“, de a várkunok vagy avarok tovább mentek, megigázták a közbeneső szlávokat, és északról a Kárpátokon át leszálltak Daciába, Pannoniába, és ott, hol Attila székelt, Baján vezérük alatt, kit, mint a törökök fejedelmét, khagánnak neveztek, erős birodalmat alapítottak (568. é.); ide utánuk jöttek, számukat szaporíták, más rokon törzsek, a tarniakok, kotzagirok, zavenderek, a kiknek számát mindössze tízezer emberre, férfire, becsülték. 11) A török-hódítás 580-ban elérte a Fekete-tengert; elfoglalta Bosporust, a mai Kercset;

legyőzte és szolgálivá tette az utrigurokat, „kik erősek, vitézek“, erejükben bizva, szembe szálltak vele: míg ugyan e tájt II. Tiberius kelet-római császár a nyugtalankodó szavirokat, kik sokszor beavatkoztak a római-perzsa háborúkba, először megverte, aztán rávette, hogy a Kaukázustól délre, „római“ földre, a Kur mellé telepedjenek. 12) A török hódítás azonban a Don és Volga alsó mentében nem tartott sokáig. Bár birodalmuk még a VII. században is fennállott Ázsia közepén, a Fekete-tenger és Volga vidékéről a törökök a VI. század végén visszahúzódtak. Az ogur törzsek, melyek itt laktak, egymást marcangolva, a töröktől verve, lehet mondani elzüllöttek, és lassankint még nevüket is elveszték. Nem volt tehát e tájon hatalom, mely a kozároknak sikerrel ellentállhatott volna, mikor a VII. század elején délkeletre fordultak, a sík földet a Kaukázusig és Kaspi-tengerig, éjszakra az alsó Volgáig elfoglalták, nyugat felé pedig 670. év táján a bolgárokat is adófizetőiké tették, kik szintén az ogur népek romjain, a kutrigurok és utrigurok földjén, az Alsó-Don mindkét partjain terjeszkedtek, de nyugot felé is több rajt eresztettek. Egyes csapatuk Pannoniáig, Olaszországig is eljutottak, s egy nagyobb töredékük Ispérich vezérlete alatt ép e tájt kelt át a Dunán s megalapítá a régi római Moesiában, a Balkán aljában, a mai Bulgáriát. 13) Mind a bolgár, mind a kozár, ogur, vagyis török népek közt, részben török földön, sokat felvett nyelvből, szokásból, kormányzattól a némileg műveltebb és jóval szervezettebb törökségtől. Főleg a kozár, mely már az V. században, mint láttuk, az ogur vagy török szaragurokkal szövetkezett,

lett mindinkább keverék-néppé, melyben kétféle typust lehetett felismerni. Az egyik barna volt, „mintha Indiából származnék“, a másik szép fehér, *bár barna hajú*, kétségkívül az, a mely éjszokról jött. E finn és török elemekhez mohamedán irániak járultak, erős, vitéz faj, kik a Kaspi-tengeren túlról, az Aral-tó mellől, Kharezmből — krónikáink Korosminájából, a mai Khivából — jöttek „az iszlam elterjedése után“, a VIII. század elején? „kevésel kiütött háborúk és pestis által üzetve“. A kozár a VIII. században már csak félig-meddig volt nomád. A nép tömege eleve a Kaspi-tenger mellett, Derbenttől nyolcz napi járó földre, Semenderben tanyáztott, de mikor azt az északra törekvő mozlímok, a VIII. századharminczas éveiben egyszer elfoglalták, birodalmuk székhelyét áttették hét napi járó földre északra, a Volga vagy Itil mellé, a mai Asztrakantól fölfelé talán 120 kilométernyire, ott, a hol agyagos termőföldön, csupa homok közt ma Jenotajevszket találjuk. A város, Szarisen (Szárszin?), vagy Khamlik (Khanlak) a folyam mindkét partján és egy szigetén feküdt. A házak többnyire csak nemezből készült sátrak voltak. Kevés volt a vályog-épület, egyetlen egy, a mely téglából készült: a fejedelem palotája. A lakosság a városból a nyári hónapokban kiment a tanyákra gazdálkodni. Tápláléka rizs volt és hal. Némely átviteli kereskedést űztek az északról jövő prémmel, bőrrel. A nemzet élén álló főfejedeleme neve khagan volt, mint az avaroknál és a törököknél. Azt mindig bizonyos családból választották, mikor beiktatták — mint a középázsiai török Ilkhanokkal történt — fojtogatni kezdték, és mikor már félig elalélt, s alig volt magá-

nál, kérdezték: hány évig akar uralkodni? A mit az ember, úgy szólván, magán kívül mondott, törvény volt, s ha a kijelölt időt elérte, és meg nem halt, megölték, hogy másnak adjon helyet. A minisztert, hogy modern szóval éljek, ki mellette volt s a kormányzásban és hadviselésben támogatta, isának vagy szintén török néven: bégnek, „kozár bégnek“ nevezték. Kezük alatt mindig néhány ezer jól fegyverzett, zsoldos lovas volt, az ország seregének magva, kik leginkább a korozminai bevándorolt irániakból kerültek ki. A khagant fejedelmi pompa környezé. Arany trónuson ült. Tizenöt felesége és hatvan szebbnél szebb ágyasa volt. Az isa vagy bég, ha közeledett hozzá, levetette saruját, leborult előtte, de azután jobbára ült és kormányzott, parancsolt „keményen, szigorúan“, ekkor még csak mintegy könnyítve a khagán terhein, de lassanként előkészült, s a jövő IX. század folyamán bekövetkezett a khaganra a haremükben elmerülő, gyengébb ázsiai fejedelmek közönséges sorsa: hogy hatalma csak czímmé süllyedt, s az ország valódi urává, kormányzó királyává minisztere, a kozár-bég lett.

A kozárok hite olyan volt, mint a körülöttök levő, közéjük keveredett török népek vallása: természetimádás, szamanizmus, mely polytheismussá még nem fejlődött, s az egy legfőbb Istenben való hitet még megengedte. „Kezdetől fogva“ — mondák maguk — „egy Istent ismerünk, ki mindeneknek úra, kit keletre fordulva imádunk, bár máskülönbösen ocsmányak erkölcsünk.“ A kharezmiak a mohamedan hitelveket vitték el hozzájuk, a VIII—IX. század fordulóján pedig kon-

stantinápolyi zsidók, kiket hazájukból kiűztek, s kiknek a szomszédban, Keresben, az azovi tengermellék kereskedésének e főpontjában már sok hitsorsosuk volt, kezdék „az egyszerű és nehézkes nép közt“, — mint a mozlím felfogás tartá — mely az európai és ázsiai kereskedés egyik főútvonalán tanyázott, hitüket, elég sikerrel, terjeszteni. ¹⁴⁾

A Volga mentében a kozárok fenhatósága kiterjedt — talán már ekkor is — azokra az ogur, unugur, török törzsekre, kik tőlük, tizenöt napi járó földre, a pusztán túl, a Volga bal partján, ott, a hol az erdős vidék kezdődött, a mai Szaratoffal szemben laktak; jó vitézek voltak, vagy tizezer lovaszt állítottak — ha szükséges volt — síkra; különben marhatenyésztők, földművelők is voltak, vagyonuk legjavarésze azonban mézből s finom bőrökből állott. A keleti világ burtasz néven ismerte őket; utódjaik a mai csuvasok, kiket a századok viharai a Volga jobb partjára vetettek át. ¹⁵⁾ A burtaszok földjén túl, melyet valami tizenöt napi járó földre becsültek, északra, ugyancsak a Volga bal partján, három napi távolságra, tehát a mai Szimbirszk körül kezdődött a bolgárok őshazája, melyben még mindig három törzsük — maradványaik? a barszülá, a kozár törzs, a bolgár és keletre az eszegel tanyáztak, s időjártával lovas vadászokból túlnyomólag földművelőkké, és a Volga nagy közlekedési vonala mellett, kereskedőkké lettek. ¹⁶⁾ A kozár fővárostól északkeletre, tiznapi pusztá és erdős föld mögött, az Ural, vagyis Jaik folyó körül az Embaig füves, pusztá, keletre már erdősödő vidéken tanyáztak a török — már nem is ogur — bessenyők, lovaikkal, szarvasmar-

hájukkal, birkanyájaikkal, szomszédjaik pedig, még inkább keletre a mai kirgiz pusztákon, rokonaik a szintén török és velük egy nyelvet beszélő úzok, vagy ghuzok, a későbbi kunoknak törzsei, laktak. ¹⁷⁾

II.

Lebedia.

A bessenyők és eszegel-bolgárok földje közt volt a IX. század elején a magyarok — akkor még basgurtok, baskirok, hazája. ¹⁸⁾ Itt folyt éjszakai a Kama, melyet akkor a Volga keleti ágának tartottak; van is oly nagy alsó folyásában, mint a felső Volga. A Kamába, délről északra menve a Bjelaja ömlik, alig kisebb, mint maga a Kama s azon túl, keletre a déli, „erdős“ Ural, az 1536 m. magas Irimel havas csúcsa emelkedik. A tartomány erdős volt, a nép, mely lakta, kissé halász, még inkább vadász, lótenyésztő, lovas, mint szintén erdős vidéken lakó szomszédjai, a bolgárok és még lejjebb délre a burtaszok. Sőt a ló, mely télen-nyáron kiinn legelt s élelmét még a legzordonabb időben is megtudta találni, volt, úgyszólván, mindene; husát ette, tejét itta, bőréből, szőréből készült ruhája, eszímája, edénye, kötele, fonala. ¹⁹⁾ A nép hét törzsre, vagyis: székre, hadra, — nevük szerint: Nyék, Megyer, ma magyar, Gyarmat, Tarján, Jenő, Kara — ma talán Kér és Kaza — ma Keszi —, a székek nemekre, ágakra oszlottak, nemenként, áganként jártak lovaikkal legelőről, legelőre; a nők, gyermekek ernyős szekereken követték a férfiakat. A hol megálltak, nyáron könnyebb szekértanya, télen valamivel erősebb faházakból falú alakult. ²⁰⁾ A székek, hadak élén örökös fejedelmek, hadnagyok állottak; de a fejedelem

csak a hadban volt vezér, máskülönben csak a legtekintélyesebb a hasonlók közt, a kinek engedelmeskedtek, ha tudott rájuk hatni, ha akartak, s ügyeiket a szék népe vagy vénei — öregei — intézték gyűléseiken, szokás szerint. ²¹⁾ Vallása a népnek az az ingatag természettisztelet volt, mely alig emelkedik fel egy kissé a fetisizmusz fölé. Az egy Istenről, ki az égben lakik, a világot kormányozza és valami erkölcsi rendet szab meg, alig volt valami általános fogalmuk ²²⁾, de már többet törődtek a kis istenekkel, a tél, nyár, eső, szél, fák, emberek, barmok, víz, az éjjel, a nappal, az élet, a halál, a föld isteneivel, a kikkel az égi isten tanácskozott. Volt egy csomó babonájuk; amulettjük. Tiszteltek állatokat, mint a kigyót, halat, a darút. Ez isteni vagy tisztelt lényeknek áldozatot hoztak, a legbecsesebbet, ha fehér lovat vágtak le, a melynek husát azután az áldozók megették. Valami rendes papi osztályuk nem volt, de akadtak emberek, kiket vallásos hajlam, elmélkedés elragadott, bűbájolókká, varázslókká, az isteni tiszteletet, — a mennyiben ilyenről szó lehet — s az áldozatot végző táltosokká ²³⁾, szóval azzá tett, mit a rokon ázsiai budhista népeknél ma számánnak nevezünk. Hitték, hogy az ember halálával nincs mindennek vége, hanem van még élet a síron túl; halottaikat pedig hol megégették, hol eltemették, s a sírba a halott mellé néha lovát, kutyáját is temették, hogy mintegy vele legyen az, mit szeretett. ²⁴⁾

A családi életben a leánynak nagy volt a szabadsága; járt, kelt, mulatott barátnéival; ügyessé, bátorrá, önállóvá lett, s e tulajdonsága, bár a házasság

már nagyon korlátolta, rányomta a családi életre bélyegét. ²⁵⁾ A leányt a férfi már — úgy látszik — nem rabolta, mint az őskorban, hanem vette, s azzal a feleség mintegy a család tulajdonává lett; azért, ha a férj meg halt, az özvegynek sógorához, vagy valamely más rokonhoz kellett nőül menni. Az asszony volt a háznak munkás szelleme. Míg a férfi, ha künn nem járt erdőn, mezőn, a nyáj körül, vadászaton, vagy hadi kalandon, csak hevert, kumiszt — erjedt lótejjet — iddógált, beszélgetett, énekeket hallgatott régi hősök vitézi tetteiről s legfeljebb mulatságból birkózott, futtatott: az asszony fejt, tölre vaját, sajtot készített, halat, húst szárított, bőrt cserzett és ruhát varrt. A szomszéd, rokon népek analogiájából következően, lehetett a magyaroknál is a polygamiának itt-ott egy esete: de hogy általánosabbá, institutióvá nem fejlődött, sőt még észrevehető nyoma sem maradt, annak főokát a magyar asszony jellemében látom, a ki, ha nem is tudta férjét mindig minden kicsapongástól, félrelépéstől visszatartani: mindig volt oly szép, oly okos, oly erős, hogy nem egykönnyen osztá meg, sőt meg tudta tartani uralmát a házi tűzhely körül. ²⁶⁾

A magyar ember vagy baskir, a ki, hogy külsejéről is mondjunk valamit, szakállát nyírta, mint mai napig, kiválóan katona volt; szeretett verekedni, s azért hol egyik, hol másik szomszédjára ütött, rabolta és vitte el tőle, a mire szüksége volt. Fegyvereiül szolgált íj, nyíl — melyet maga készített, s a melyből puzdrájában rendszeren 50 darab volt, dárda vagy dsida, egyélű, egyenes, végén kissé görbe kard; és szomszédjai úgy ismerték, „mint a legveszedelmesebbet, leg-

erősebbet, legvakmerőbbet“ a „török“ népek közt. ²⁷⁾

Őket nem igen háborgatták erdős hazájukban, melynek kiterjedése valami 2000 geographiai mérföld lehetett, tehát oly nagy volt, mint a terület Nagyváradtól a Balatonig, Zimonytól a Mátráig; lakott rajta 830 körül, talán vagy 60.000 lélek — rendkívül gyér szám. ha mivelts országot veszünk; de ott — a hol 40—60.000 földmivelő ellakik, csak 2000 marhatartó nomád és száz vadász tud megélni. ²⁸⁾ A baskir magyarok tehát érezni kezdték földjük szűk voltát, s elhatározták, hogy mennek keresni délfelé más hazát, mint keresett vagy négyszáz évvel ezelőtt, szomszédjaik, a bolgároknak nagyja. Voltak, a mint lenni szokott mindig, a kik nem akarták elhagyni a régi hazát és visszamaradtak, mikor a túlnyomó többség mind a hét székéből, talán a nép kilencz tizedrésze, valami 50—55.000 lélek, felkerekedett és hosszú sorokban, a férfiak löhátán, a nők, gyermekek ernyős szekerekben, a nyájak — vagy jobban mondva — ménesek, megindultak. Minden ág, nem, szék roppant máhátáborával, már magában véve, egy-egy kisebb-nagyobb csapat, hadtest volt, melynek megvoltak vezérei; most azonban, mikor a székek vagy hadak közelebről érintkeztek egymással, egy közös célra törekedtek, valami közös vezér is kellett, ki a közös ügyeket, együttes támadást, védelmet, intézze, a rendet fenntartsa, a versenyzést elintézza, tolvajt, rablót, más gonosztevőt megbüntessen. Választottak tehát *ily* vezért; annak neve, czíme Gyula volt. Neki engedelmességet fogadtak. Némileg vezető volt tehát, ha nem is hadvezér a szó szoros értelmében, mert valami

rendes hadjáratról, hadi műveletről, akkor még úgy sem volt szó — de még inkább bíró, csakhogy korlátolt és lehet mondani, csak ideig, óráig való, mert ha igazságtalanul ítelt, fölötte állott a köz, a nép; az ítelt még utána, ha kellett, megdönthette ítéletét és letehetette, ha jónak látta a hibás, vagy igazságtalanul ítélőt. ²⁹⁾

A magyar hazától, Baskiriától, a mai Orenburg vidékétől, északtól rézsút délnyugotra, a Volgáig, melyet végnyulványaiban Kamysin tájau ér, mint már érintők, a volgai hegység — Obsesei Szyrt — vonul. Északra tőle a burtaszok, bolgárok erdős tartománya feküdt; alatta délre kezdődött és kezdődik a pusztaság — nem sívatag, mert van vize és füve, a lakatlan terület, mely a kozárok birodalmát észak felé a burtaszoktól, északkeletre a jaik-melléki bessenyöktől elválasztá. Ez volt a baskir magyarság természetes útja a Volgához, mikor talán 830-ban vagy kevésse utóbb az Ural vidékéről leereszkedett. ³⁰⁾ A 90—100 mérföldnyi utat, pihenéssel, kényelmesen megtehették két hónap alatt. A Volgán valahol Kamysin táján keltek át, tömlőn, tartá a késő magyar fel fogás, de alkalmasint a folyó jegén, s ide már csak néhány napi járó föld volt a Don, mely e tájt, a mai Voronezs alatt, az éjszaki szélesség 50° körül, déli irányából keletre fordul. Itt végződik az éjszaki, erdős vidék, a „fekete föld“, melyet e vidéken finn népek, a mordvák, laktak s megnyilik, kivált már a Donon túl, délre, a szabad síkság, a pusztaság, a hol az V. században a kozárok laktak. A magyarok erre fordultak, átkeltek a Donon, a mely itt, hol az éjszakraól jövő Choper szakad bele, még nem valami nagy folyó ³¹⁾,

és szétterjeszkedtek a mai déli Oroszország azon részeiben, melyek Kharkof vidékétől délre, az egymással majdnem párhuzamosan délkeletre, majd délre s végre délnyugatra folyó Dnieper és Don közt, a Fekete- és Azovi-tengerig terjednek. Itt majdnem háromszor akkora területen, mint az uralalji haza volt, éjszakai volt erdő, víz, mint a régi hazában és alkalmas föld szántásra, vetésre; lejjebb azonban, a Fekete-tenger felé, mindinkább pusztává, beláthatatlan síksággá változott a föld, a melyen már nem volt se erdő, se hegy, se kő, de volt fű, lehetett marhát tenyészteni, pásztorkodni, vadászni, s a két határfolyóban, kivált a torkolathoz közel, kitűnő volt a halászat. Nem volt ez már a zordon Uralalja; megtermett itt-ott, a hol, a buza, árpa, szőlő s Közép-Európának egyéb gyümölcse. ³²⁾

Úr itt a kozár volt; neki hódoltak, mint láttuk, az azovi tengermelléki bolgárok és kutrigur hun vagy, mint már szintén nevezték, kun maradékok. Az összeütközésben a magyarok győztek. A bolgárok, kunok vagy hunok és némely kozárok, a kik odaháza felláztak, de menekülni voltak kénytelenek, hozzájuk csatlakoztak és három nemük egy hadnagy alatt „kabarok“, „lázadók“ néven a magyarok nyolczadik törzsévé, vagyis székévé lőn. Megtanultak magyarul s a magyarok eltanulták az ő nyelvüket, melynek sok török szava, a finn alapnyelvben, ép alkalmas volt, hogy az új, déli, civilisáltabb világ új tárgyait, eszméit kifejezhessék. ³³⁾ A kozárok visszavonultak a Donon és „árokkal, sánczczal védték magukat“; közel a Don torkolatához, néhány mérföldnyire Azov felett, körülbelül ott, hol a lomha

Manics a Donnal egyesül — a mai Novo Cserkaszk irányában — görög építészek segítségével várat (talán 837-ben) építettek, azt Szarkelnek — Szárhelynek? — „fehér helynek“ nevezték, s abban mindig, felváltva, 300 emberük őrködött, hogy az ellenségnek betörését a kozár földre — a Szarpadombok, a főváros felé — megakadályozzák. ³⁴⁾ De a magyarok nyugot felé is fordultak. Átkalandoztak a Dnieperen és már 839-ben közel a Duna torkolatához találjuk egy csapatjukat, mely a dunai bolgárok hívására egy csapat, Dunán túlra telepített görög fogoly hajóra szállását, megmenekülését, meg akarta akadályozni. „Mikor hirtelen megjelent a *hunok* nagy sokasága, a görögök sirva kiálták: „Szent Adorján istene!“ — adrianopolisiak, dri-napolyiak voltak! — „segíts mi rajtunk!“ A magyarok üzentették: „Adjátok ide, a mi ingó-bingó jószágotok van, azután mehettek, a hová akartok“, de a görögök erre rá nem állottak; három napig várták a támadást, de hiába; akkor elkezdék a hajóra szállást, s a magyarok, úgy látszik, ezt várva, reájuk ütöttek. A harez sokáig tartott, de végre a görögök győztek, visszaverték a magyarokat és szerencsésen hajóra szálltak és nőstől, gyermekestől visszatértek „Romániába“. ³⁵⁾ Erre nyugotra különben, a Dnieper jobb partján, azután a magyar telepektől északra, a bal parton is mind szlávok laktak. Mindjárt a Dnieper mellett laktak, s földjükön épült Kiev városa, az arányilag szelid és miveltebb polyanok; mellettük, erdőkben, a vad drevlyánok; a bal parton, a magyaroktól északra, a Deszna mentében, a szeveriak, a kik szintén, „mint a vadállatok“, erdőkben éltek. A polya-

noctól nyugotra, a lengyelországi Bug mellett tanyáztak a dudlyebek, a Dniestertől le a Dunáig pedig az uglicsok és tiverczek nagyszámú népe lakott, s rajtuk keresztül a magyarok rabolva, sarcolva a mai Galliczia közepeig, a Dnieszter forrása vidékéig, a régi, nagy Horvátországig hatottak, mely az adriamelléki horvátoknak is őshazája volt ³⁶⁾, sőt még a Kárpátokon is átlátogattak, a régi római Daciába, Pannoniába, mely Attilát és Bajánt látta és most különféle szláv törzseken kívül, délkeleti részeiben a dunai bolgárokat, nyugoton pedig — miután Nagy Károly hadai a VIII. század végén, mintegy harmincz-negyven évvel előbb, hogy a magyarok az Ural aljáról megindultak — az avarok gyűrűit, gyepűit az Ennstól a Tiszáig kiostromolták, s „a hunok“ — értsd avarok — „összes nemessége és minden dicsősége elveszett“, a frank birodalmat uralta. A verduni szerződés, mely Nagy Károly birodalmát három részre osztá és a keleti részt jámbor Lajos császár középső fiának, a „német“ Lajosnak adta: Pannoniát vagy Avariát e részhez csatolta. Az ő birodalmába törtek be a magyarok 862 őszén és pusztítottak, mint egészen „ismeretlen ellenség“ ³⁷⁾, s a későbbi időről is (884 körül) van nyom, hogy, ha nemis keleti frank területen, de a Duna tájékán megfordultak. ³⁸⁾ Kalandozásaiknak a szlávok közt egyik főcélja volt, hogy rabokat ejtsenek, e rabokat aztán elvitték rendszeren Karkhba, a régiiek Karkinájába, a Dniepertől balra, a krími félszigettől északra fekvő „Holttenger“ egyik beszögellésében, a hová a görög rabszolgakereskedők eljöttek a foglyokért és értük byzanczi aranyos szövetet, színes gyapjuszőnyeget és

más byzanczi árut adtak esérébe. ³⁹⁾

A kozárokkal azonban időjárával békesség lón, szövetség keletkezett s a kozárok, a IX. század derekán, 859 körül, akadálytalanul terjeszték ki hatalmukat a magyar tanyákon túl a polyanokra, szeveriakra, északon a Szozs mellett lakó radimicsokra, az okamenti vjeticsokra, úgy hogy uralkodásuk erre majdnem a mai Szmolenszk és Moszkva vidékéig terjedt. ⁴⁰⁾ 860-ban a mai Krimben találunk egy csapat magyart a kozárok mellett, mikor egy kozár vezér a görög Khersont megtámadta. A városban volt Konstantin, híres görög tudós, a „philosophus“, mint hívták, és szent szerzetes. A „római“ császár a kozárokhoz küldte, mert kértek tőle valami tanult embert, ki őket a keresztény katholicus hitre tanítsa, mert zsidók és mozlímek versenyezve akarják őket hitükre téríteni. A philosophus a kozár nyelv megtanulása végett időzött Khersonban és most kiment az ellenséghez, beszélt a vezérrel és annyira megnyerte a kozárt, hogy békével távozott és megígérte, hogy felveszi a keresztiséget. Mikor Konstantin visszatért, útjában magyar csapatra bukkan, mely, a mint meglátta, „farkasmódra üvöltve“ rárohant. Konstantin, ki ép reggeli imáját befejezte, nyugodtan mondá rá a „Kyrieleison“-t. A magyarok megálltak, — megismerték a kozárok barátját? — nem bánták, sőt üdvözölték, végig hallgatták intő szavait és társaival együtt bántatlanul elbocsáták. ⁴¹⁾

Igy éltek a magyarok körülbelül hatvan esztendeig a Dnieper és Don közt fekvő földön, ha valami hadi kalandra ki nem nyargaltak, mint nomád pásztorok, nyári időben fenn, országuk éjszaki részén, télen a déli

vidéken, közel a két nagy folyó torkolatához, a hová a halászat végett huzódtak. Volt már sátruk; lett a ló mellett szarvasmarhájuk, juhnyájuk — ökrük, borjuk, tinójuk, birkájuk, ürüjük, kosuk — mind török szó! Sőt még a földműveléssel is némiképp megismerkedtek s azzal legelőbb rabszolgáik foglalkoztak. Lett már fogalmuk a buzáról, árpáról és szavuk — török! melylyel az aratást, szórást, seprést, őrlést jelölik. Ruházatjuk ugyan, általjában véve, még bőr maradt, finomabb, durvább feldolgozásban s az eladó leány legértékesebb hozománya prémes ruhából, menyét-, nyest-, evet-, czoboly-, róka-bőrökből állott: de az előbbkelők már színes selyemruhát is viseltek, fegyverzetüket ezüsttel díszíték, a háborúban már pánczélinget is találunk s még a lovak szügyét és homlokát is vas- vagy nemez-vérrel oltalmazták. ⁴²⁾ Megismerkedtek az irással, betűkkel, olyanformákkal, mint a középpázsiai török írásjegyek, igaz, hogy talán csak a rovás tökéletlen alakjában s még vallásos felfogásuk is finomult; az Istenben, ördögben a jó és rossz fogalmi határozottabb alakot öltöttek. ⁴³⁾ S e fejlődésben legkedvesebb foglalkozásuk, a mit legjobban tudtak, a hadviselés, a taktika se maradt hátra. Kelet-Európa és Közép-Ázsia nyilazó, lovas népei, akár skythának, akár hunnak, akár töröknek vagy bármi másnak nevezte a míveltebb világ, mind: fegyverzetre, taktikára nézve nagyon hasonlítottak egymásra. A dolog természetéből folyt ez s a lovas harez mindig és mindenütt több fegyelmet, rendet, gyakorlottságot igényelt, mint a gyalogság támadása. De a magyarok, mint régebben az avarok és most a rokon bolgárok, a többenél még

nagyobb gondot fordítottak hadviselésükre, csatarendjükre. Taktikai egységeik székek, nemek szerint alakultak; úgy tanyáztak a csata napjáig. Lovuk, béklyóba verve, mindig sátruk mellett legelt, hogy azonnal rápattanhassanak. Ha tudták, hogy csata lesz, már a megelőző éjjel megkezdék a csatarend felállítását. A poggyászt, a sok lovat, melyeket részint élelem — hús, tej — részint a végett vittek magukkal, hogy többnek lássanak, a sereg jobb- vagy balszárnya mögé állíták. Mikor az apró, barna, nyírt hajú, majdnem tar legények kiálltak, vállukon volt a dsida, kezükben az ij s felváltva használták, a mint a szükség kívánta. Az ellenséget körülrajongva, legelőször arra törekedtek, hogy — a mint most ágyúval, puskával — nyilzaporral megrendítsék s ha már megzavarodott, dsidával, borzasztó „haj! haj!” kiáltással rárohantak, hogy megbontsák, szétverjék és elgázolják. Csapataikat tehát nem valami állandó, szokott taktikai formációban, hanem a szükséghez képest állították fel, egyes osztályokban akkóp, hogy mindig voltak csapatok, melyek felváltva előre nyargaltak, ha nyilaikat kilőték, helyt engedtek a következőknek s így az ellenséget szakadatlanul lődözték, ha nekik iramodott, kitértek, de futásközben is hátrafelé nyilaztak és voltak csapatok, melyek tartalékban, vagy lesben, tömött sorokban, készen álltak s a megrendült vagy támadásra, üldözésre előre törtető, megbomlott ellenségre vetették magukat. Ha aztán az ellenség megfordult, futott, nem poggyászát keresték fel, hogy raboljanak, hanem üzték, verték, foglyokat sem ejtve, szakadatlanul, a míg csak bírták, vagy az ellenség

teljesen meg nem semmisült. Az előcsapat rendszeren a kabarok voltak. Külföldi, nem épen mindig alapos szemlélő ebből azt következtette, hogy ők a legbát-rabbak a nyolcz szék közül, holott ez előljárásnak oka, kivált eleinte, az lehetett, hogy mint déli, törö-kösebb faj, gyakorlottabbak voltak a *pusztai* népek harczmodorában; különben, szerepük csak a kezdés volt; a döntő csapást az éjszaki magyarok mérték az ellenségre. ⁴⁴⁾ A gyakoribb és nagyobb háborús-kodás szükségessé tette, hogy állandó vezérük legyen, a ki a vitézek élén álljon, ha egész seregük kiindult. A gyula — a bíró, a bölcs — alkalmasint már korá-nál fogva sem volt mindig e tisztre való, azért helyet-test választottak melléje, a kit, mint a kozár bég helyettesét, a kenderkhagant—kendének neveztek s a ki, a dolog természeténél fogva, nem csak vezére, de bírója is volt a seregnek, melyet az ellenségre veze-tett. ⁴⁵⁾ E pompázó, feltűnő méltóság könnyen oly színben tűnt fel az idegennek, mintha ez volna a *főkirály*, bár azt is tudták, hogy a gyula a hatalma-sabb és „minden magyar a gyula szavát fogadja“; mert már a IX. század vége felé a mohamedán és a keresztény byzanczi világ is észrevette a Fekete-tenger éjszaki partvidékének ez új lakóit, kik a hunok és bolgárok nyomába léptek s a kozárok szövetségesei voltak. Tudták róluk, hogy nomád népnek nagyszá-múak. Huszezer lovasra tették a sereget, a melylyel a kende kiindul, mind: „szabad, vitéz nemzet“, „bátor, jó kinézésű és tekintélyes férfiak“; „gyakran ronta-nak a szlávokra“, kik, legalább szomszédjaik, gyarló, primitiv fegyverzetükkel: rövid gerely, pajzs, dsida

„s egyéb semmi“, gyalog — csak az előbbkelőnek volt lova — nem tudtak sikerrel ellentállni, de azért, mint rabok, szolgák — mind a kettő szláv szó! — már némi hatást gyakoroltak nyelvükre, úgy hogy a székek hadnagyait a szláv „vajda“ névvel kezdték jelölni. Országukról Konstantinápolyban beszéltek, hogy ott folyik a Chidmas vagy Chingylos, — a Herodotos Hyrgisének corruptiója? így is, úgy is a kis Don, vagy Donecz, mely a Dnieper és Donközt éjszak-nyugatról délkeletre, rézsút — hasítja és tartományu-kat „első vajdájuk után“, kinek neve, görög szájjban, Lebedias volt, Lebediának, magát a már nem is tiszta basgurt népet, a nyolcz különnevű széket, általjános-ságban töröknek, turknak nevezék; a közelebb eső és jobban tájékozott szlávok azonban az ugur, kiej-tésük szerint uger, nevet használák, melyet, a mint a magyarok ismeretesebbekké lettek, a nyugot is: unger, ungar formában elfogadott, míg a nép maga, a bas-gurt nevet, mely görög szájjban sabarttá torzult, las-sanként elhagyva, a IX. század vége felé már — az egyik vezérlő Megyer szék után? — magyarnak kezdte magát nevezni. ⁴⁶⁾

III.

Etelköz.

„Lebedias, az első vajda“ — magyar néven Eleud, Előd ⁴⁷⁾ — a IX. század nyolczvanas éveiben élt. A kozárok nagyrabecsülték, kényeztették a „vitéz és nemes származású“ férfiút; a khagán előkelő kozár nőt adott neki feleségül, „hogy tőle gyermeke szülessen“, de e házasság meddő maradt. A kozárok közt 860-ban Konstantin, a „philosophus“, hatással hirdette a kereszténységet. A khagán és első tanácsadója — a bég — szívesen hallgatták, s a philosophus kettejükre mutatott, mikor a zsidók ellene veték, hogy fogadhatna méhébe és szülhetne Istent asszony? „hát a bég nem fogadhatja hajlékába a khagánt?“ „Isten leverte a zsidók gögjét és benneteket“, mondá a bég mohamedán barátjainak, „jó lesz megkeresztelkedni minél előbb, mert a ki megmarad zsidónak, saracennek, azt hamarosan megöli a népünk.“ De Konstantin sikere valójában nem volt oly fényes, mint a minőnek látszott. Megkeresztelkedett vagy kétszáz *pagány* és lemondott törvénytelen házasságáról. A khagán levélben ígéré a „római“, byzanci császárnak, hogy egész népe, maga is meg fog keresztelkedni; Konstantin meglehetősen hazament, jutalmul nem kérvén egyebet, minthogy a kozárok bocsássák szabadon byzanci foglyaikat — el is bocsátottak mindössze kétszázat ⁴⁸⁾, de a tömeges megtérés, megkeresztelkedés nem

következett be, sőt már néhány év múlva Mohamed vallása kerekedett felül (868.), s végre a század vége felé a zsidóság nyerte meg végleg a törzsfőket, s a mi a legfőbb volt, a béget, ki már a kéjtelgő kha-gánt teljesen árnyékká süllyesztette, s ezzel a kozár állam vallása a zsidó lón, ámbár a pogányok, keresztények, mohamedánok mind, külön-külön, többen voltak a zsidóknál ⁴⁹⁾, de majdnem egyidejűleg elkezdődött a kozár hatalom hanyatlása is nyugoton. Az egyenetlen, gyenge szlávok közé, a svéd földről, a kemény, vasgyuró rosszok vagy oroszok jöttek, kik a gyermek elé, — beszélék — ha született, kivont kardot tettek és mondák: nem lesz egyebed, mint a mit e karddal meg tudsz szerezni. ⁵⁰⁾ Kettő közülök, Askold és Dir, már 862-ben megfészkelte magát Kievben. Ezeket megölte és helyüket elfoglalta a rossz Oleg, ki már az Ilmen-tótól, Novgorodtól lefelé lakó összes szlávok ura volt, s Kiev után hatalmát a Dnieper bal partján a szeveriakra is kiterjeszté és megtiltá nekik, hogy a kozároknak: „Én ellenségtik vagyok“, ezentúl adót fizessenek (884.), sőt a radimicseket is elhódítá a kozároktól. (885.) Mindazonáltal — sajátságos! — nem szövetségeseknek e vesztesége, hanem győzelmük hozott végzetes bajt a magyarokra. A kozároknak északkelet felé sokszor volt háborújuk a bessenyőkkel. Hol az egyik, hol a másik fél támadott. Most a bessenyők támadtak; a kozárok azonban keleti szomszédaikkal, az úzokkal vagy ghuzokkal szövetkeztek, s e kettős ellenségnek, a bessenyők nyolcz széke és negyven része, bár erős, vitéz nép, nem tudott ellentállni. Ketté szakadtak. Az egyik, kisebb rész, keleten

maradt s megbékiült az úzokkal; a másik, nagyobb rész, nyugotra menekült, a pusztaságon keresztül, mely a kozárok földét a burtaszoktól elválasztotta, s elérte a Volgát, elérte a Dont, s elérte a magyar földet: „Lebediát“. Most is úgy történt, mint ezelőtt több, mint háromszáz évvel, mikor a menekülő avarok az útjukba eső népeket legyőzték, csak hogy a magyarok nem hódoltak meg, nem is maradtak földjükön és hagyták a győzöt tovább robogni, hanem maguk kerekedtek fel és mindenestül, családotul, nyájastól, Előd vezérlete alatt, egyenesen nyugoti irányban, Kiev alatt, a hol híres átkelő-hely volt, s egy hegyet még századok múlva is magyar hegynék neveztek, áttörtek a Dnieperen, és tovább mentek, de nem messze. Megállapodtak a szláv tíverezek közt és elfoglalták a földet, melyet keleti határától, az Alsó-Dniepertől kezdve a Bug, a Dnieszter, a Prut és a Szeret öntöztek. A terület körülbelül olyan volt és majdnem annyira terjedt, mint az elhagyott Lebedia. Mindjárt Kiev irányában — a mai Zytomirnél, Volhynia fővárosánál, megszűnik az erdős vidék és kezdődik a pusztaság, mely délre a Fekete-tengerig és Dunáig, nyugotra a galicziai, bukovinai és moldvai halmos vidékig, a Kárpátok nyulványáig, terjed. Nyugoti felét, északnyugatról délkeletre, a Dnieszter hasítá, melyet a magyarok a folyók általános nevével Etelnek, s a földet, melyen most, az említett folyók mellékén, megtelepedtek, Etelköznek, mintegy Vizköznek, Vizmelléknek nevezték. (889.) Ma e tartomány helyén Moldvát, Bessarabiát, Podoliát és a Déli és Kisoroszország némely nyugoti részeit találjuk. ⁵¹⁾

A kozárok nem örömet látták, hogy hű szövet-

ségeseik, a magyarok tőlük elszakadtak s kettejük közé a bessenyők ékelték be magukat, kik most északkelet helyett nyugatról, Szarkel, a Don felől lettek szomszédjaik. Fenn akarták tartani a kapcsolatot a magyarokkal és érdekükben állott, hogy a magyarság erős maradjon. Erre legalkalmasabb eszköznek tarták, hogy legyen örökös fejedelme, mint az ő khaganjuk volt, ki ugyan valódi hatalommal már nem bírt, de mégis az állami stabilitást képviselte s azért veszedelmes szokásnak tarták, hogy a byzanciaknál mindenféle nemzetségből lehet a császár s ők mindig egy nemzetségből választák a khagánt s a trónra ültettek, ha más nem volt, még olyat is, ki már egészen alacsony sorsra jutott, teszem: a piaczon kenyeret árult, csak zsidó vallásúnak kellett már ekkor lennie. ⁵²⁾ Üzentek Etelközbe, küldjék el a magyarok első vajdájukat hajón s Előd el is utazott a kozárokhoz. Mikor kérdé, mit akarnak, a khagan — vagy a bég? — felelé: „Azért hivattalak, hogy te, nemes, vitéz, bölcs létedre, mint a magyarok közt első fejedelme légy népednek, nekem pedig engedelmeskedjél“. „Nagyba veszem irántam való kegyedet és hajlandóságodat“ — válaszolt Előd — „s elismerem, hogy hálaámra számíthatnál érte; de mivel az ily uralomra képes nem vagyok, szavadat nem fogadhatom. Jobb lesz az az utánam való vajda. Álmos, kinek van fia is, Árpád nevű. Vagy Álmos vagy az ő fia Árpád legyen a fejedelem és függjön tőled“. „A khagannak tetszett ez a beszéd és mindjárt küldött vele embereket a magyarokhoz. A mint ezek aztán a magyarokkal tanácskoztak, a magyarok úgy ítélték, hogy

jobb lesz Árpádot tenni meg fejedelmökké, mint atyját Álmost, mert méltóbb volt arra, bölcs tanácsú és gondolkodású, kiválóan vitéz és az uralkodásra alkalmas. Meg is tették *fejedelmőknek* a kozárok szokása és törvénye szerint, pajzsukra emelve“, az élte delén levő, valami 45—50 éves férfiút élete fogytáig és akkép, hogy ezentúl mindig az ő nemzetségből legyen a magyar nép fejedelme, de kikötötték a vajdák, hogy „a mi jót saját munkájukkal szerezhetnek, abból jusson mindegyiküknek,“ nem úgy, mint a kozároknál, a kiknél a zsákmányt összehordták, a bég kiválasztotta magának, a mi neki tetszett s a többit hagyta csak katonáinak ⁵³⁾; „a fejedelem őket és fiaikat soha tanácsából ki ne zárja“ szintén korlátozása a kozár bég autokrata hatalmának, és végre megállapíták, hogy ha valaki utódaik közül hűtlenné lenne a fejedelem személye ellen és meghasonlást szítana a fejedelem és rokonai közt“, a vétkesnek vére ontassék, mikép az ő vérük omlott“, mert az esküvésnél, melyet az új fejedelemnek tettek — így maradt fenn emléke — pogány módon vérüket egy edénybe bocsáták; „a ki pedig a fejedelem vagy a vajdák utódaiból megállapodásukat meg akarná szegni, átok alá legyen vetve mindörökké“. „Így választottak a magyarok — mi azelőtt sohasem volt náluk — fejedelmet“, a gyula s kende azonban, mint második és harmadik fejedelmi méltóság, ennek után is megmaradtak (890.) ⁵⁴⁾ és megmaradt a régi szokás, hogy az „Isten és a magyar nép nevében hívták össze a kikiáltók az embereket a nemzet közgyűlésére, hogy fegyveresen meghallgassák a köz parancsát, végzését“, s a ki ok nélkül

nem jött, azt ketté vágták, vagy kitzaszták a nemzet kebeléből, vagy irgalmatlanul rabszolgágra vetették.

Etelközben a magyarok sokkal közelebb voltak mai hazájukhoz, mint Lebediában. A Szerettől, Bakutól Marosvásárhely vidékéig csak valami húsz geographiai mérföld a távolság. ⁵⁵⁾ Be is néztek, kétségkívül a legtermészetesebb úton, a Dniester, majd a Stry völgyén föl, a vereczkei szoroson át, a Kárpátoktól délre eső tartományba, a hol épen e tájt nagy háború dühöngött. Erős, vitéz fejedelmek alatt a Morva mellett lakó szlávok — a morvák — a Duna bal partján tekintélyes országot alkottak. A nép már a század első felében megkeresztelkedett, de igazán e hitben csak Konstantinus, „a philosophus“, ki a kozároknál járt és öcsese Methodius erősíték meg, 863-tól kezdve 885-ig. Őket Rastislaw morva fejedelem kérelmére, hogy emberek kellenének népe oktatására, a római, görög császár küldte Morvaországba s Methodius, Konstantin halála után (869. febr. 14.), mint morva érsek, valamikor, de nem sokkal halála előtt, egy magyar vezért — „kralyt“ — is meglátogatott, ki még Lebediából a Duna vidékére kalandozott és látni akarta. Bár „valának, kik mondták és vélték, hogy nem fog tőle baj nélkül megszabadulni“, Methodius elment, a magyar pedig „miként úrhoz illik, tiszteségesen és fényesen, ünnepélylyel fogadta. És beszéle vele, a mint az ilyen férfiaknak illett egymással beszélniök, megszerette, megcsókolta, nagy ajándékokkal bocsátá el, mondván neki: emlékezzél meg mindig én rólam, tisztelendő atya, szent imáidban“. Most, mikor a magyarok Etelközbe jutottak és fejedelmet

választottak, 20 éve — 870 óta — Swatopluk volt a morvák fejedelme, eszes, vitéz, lelkiismeretlen ember, a ki népe fejévé úgy lett, hogy Rastislawot, nagybátyját, a németek kezébe adta, a németek kegyelméből utódává lett, majd a németeket rázta le nyakáról, független fejedelemmé lön s birodalmát északra, délre messze kiterjeszté. Már Nagy Károly ideje, a IX. század eleje óta, a szlávok és a frankok birodalma közt a Balti-tengertől az Adriáig, úgy szólván, szakadatlanul folyt, majd itt, majd ott, a háború. A szlávok a VI. század óta mind mélyebbre beékeltek volt magukat a germán törzsek közé, de azok visszahatása sem maradt el s a IX. század folyamán mindenütt a német támadott és igyekezett szláv szomszédjait a Saalenál ép úgy, mint a cseh erdős határon és a Dunán túl megigázni vagy adófizetővé tenni. A német műveltebb, erősebb volt és természetének egész brutalitásával megvetette, szinte született rabszolgájának tekintette a gyengébb, műveletlenebb, sőt vad, de hajlékony, szívós és jobbára vitéz szlávokat, melynek apró törzsei, ha megtámadták, rendesen sárváraiába — vizenyős réten, körülárkolt, négyszögű vagy kerek, deszkával, gerendával keményre tapasztott földsánczezal körülvevett gradjaikba, vagy erdőkbe, mocsarakba menekültek, az ellenséget csipkedték és ha lehetett, lesből megtámadták és megsemmisítették. S ezekkel alapított most Swatopluk oly birodalmat, melynek meghódolt Csehország, a Visztula forrásvidéke, délre pedig, a Morva, a Vág, a Nyitra mellékén, a birodalom e magván kívül, befolyása, hatalma kiterjedt a Garamtól az egész Duna-Tiszaközre, le a

Szerémségig, fel a Kárpátokig, a szláv törzsekre, melyek itt, „a pannonok és avarok pusztáin“, mint a nyugoti világ nevezte, azelőtt, részben legalább, a bolgárokat uralták, úgy hogy a bolgár fenhatóság, a IX. század végén, mai hazánkban már csak a Szerémségre és a tiszántúli részekre szorítkozott. ⁵⁶⁾

Keleti Francianak — Németországnak, — a szászok, frankok, svábok, bajorok conglomeratumának királya 887. óta a szép, vitéz Arnolf, német Lajos Karlmann nevű fiának törvénytelen fia volt, most valami 47 éves férfi, ki csak néhány évvel ezelőtt, — 883, 884-ben — mint Karantania hercege, érezte Swatopluk hatalmának súlyát és látta, tehetetlenül, hogy pusztítá irtózatossá kegyetlenséggel, „mint valami farkas“, Pannoniát és még most sem tudott vele rendbe jönni. 892. tehát kardhoz nyúlt a német és július havában frank, sváb, bajor haddal megtámadta Morvaországot. Valami magyar csapat, mely ép ekkor mai hazánkban járt, hozzá csatlakozott és vele pusztította négy hétig Swatopluk országát; de azután német, magyar hazament és Swatopluk hatalma, csorbát se szenvedve, csak az maradt, a mi eddig volt. Két év múlva (894.) újra eljöttek a magyarok, nem csekély számmal, a Duna vidékére. Most azonban a morvák szövöztek, barátokoztak velük. Hajukat — mondák a németek — a magyarok módjára majdnem teljesen lenyírták s velük együtt keltek át a Dunán Pannoniába, a németek birtokába. Itt a Szárhegytől, a Kahlenbergtől a Rábáig, Répezéig „Felső-Pannoniában“ német Mark volt, német grófok alatt. A Rábától, Répezétől nyugotra, délre, le a Dráván, Száván

túl a Kapelláig: feküdt Alsó-Pannonia, mely csak közvetve függött a németektől. Az *avarok*, kiknek megmaradt jó része a század elején (804.) a szlávok üldözése elől a frankok engedelmével a Fertő körül, Carnuntumtól, — Petronelltól — a Dunától Sabariaig, a mai Szombathelyig, huzta meg magát s adót fizetett, *most már csak* kisebb-nagyobb töredékekben éltek elszórva, itt-ott, egész Pannoniában. Németek nagyobb számmal a mai Alsó-Ausztriában, a Wienerwald aljában telepedtek le, de beljebb is jöttek, a két Pannoniába. A régi római Scarbantia helyén már 860-ban említik a pusztavárt: „Odinburgot“, Oedenburgot: Sopront. Szó van Guntio váráról: Günsröl, Kőszegről. A mai Zalamegyében és környékén már Liudolfskirchen, Eisengrünkirchen, Beatuskirchen, Otakarskirchen, Palmuntskirchen és más, ily nevű helyekről olvasunk. A Balaton mellett, a hol már szőlőt műveltek: villa Wampoldit, Wampoldsdorfot találjuk. A lakosság legnagyobb része azonban mégis szláv volt — szlovén, itt is úgy, mint a Duna bal partján, a Kárpátoktól délre s nyugotra. A németek engedelméből, a század derekán (841—873.), Alsó-Pannoniában a Duna bal partjáról, Nyitrából, a morvák elől menekülő szlovén fejedelem Privina és utána fia Kocel uralkodtak. ⁵⁷⁾ Székhelyük a Szala mocsaraiban épült Mosaburg — a mai Szalavár — volt és hercegségükhöz még Pécs is — latinul ad quinque Basilicas, Fünfkirchen — tartozott; a Dráván túli rész hercege pedig a hegyekig, a Kapelláig, ez időt, szintén szláv, Brazlaw volt.

A kereszténység már mindenütt elterjedt e földön. Az aquilejai, salzburgi, passauai egyházmegyék, melyek

közt: a Drávaig, Rábaig, a Bécsi-erdőig már Nagy Károly felosztatta Paunoniát, s utánuk Kocel hercegségében Konstantin öccse, Methodius, megtették kötelességüket. Mindenfelé voltak már templomok; Mosaburgban magában, szűz Mária tiszteletére, melyet a salzburgi érsek szentelt fel 850-ben, s mellette egy másik, a hol szent Adorjának, a Diocletian-korabeli, nicomediai katona-martyrnek tetemei nyugodtak. A magyarok kegyetlenül végigdúlták Pannoniát. A mit elpusztíthattak, elpusztítottak. Az embereket legyilkolták vagy rabszjira fűzték, különösen a fiatal leányokat vitték el, mint a barmot, szeretőnek. Pannonia teljesen „megsemmisült“, úgy hogy hat év múlva, ha nem is túlzás nélkül, de mégis mondani lehetett, hogy egyetlenegy templom sem maradt meg a pusztulásban. ⁵⁴⁾

Még közelebb, mint mai hazájukhoz esett az etelközi magyarokhoz a dunamelléki Bolgárország. A Duna torkolata körül a távolságot a két nép közt csak fél-napi járóföldre, harmadfél földrajzi mérföldre tették. ⁵⁵⁾ A bolgárok már ekkor — 894 — harmincz esztendeje keresztények voltak. Fejedelmük Boris, ki a keresztységben Mihály nevet nyert, győzte meg „Krisztus segedelmével és a kereszt szent jelvényével az engedetlen és zord bolgár népet, töltötte meg az ürdögálnok incselkedéseivel elhomályosult szíveiket az igaz Isten megismerésének világosságával, vonta el őket az Istennek nem tetsző kárhozatos, hamis, ocsmány áldozataiktól, vezette a sötétségből a világosságba, szoktatta el káros és tisztátalan ételeiktől, rombolta össze oltáraikat“. Birodalmuk túlterjedt a Balkánon; nyugotra magába foglalta a mai Szerbia legnagyobb

részét, s északra, mai hazánkban, mint már említém, a Szerémséget és a Tiszántúlt. A lakosság jobbára szláv volt. Az uralkodó bolgár faj főleg az ország északkeleti részében, a Fekete-tenger mellékén, a Dunatorkolattól a Balkán aljáig tanyázott. Itt állott, a Kamsik folyó mellett, a régi római Marcianopolis helyén, a mai Sumla közelében, a khagán székhelye, Prêslav, a mai Eszki Sztambul. A bolgár, ki legfeljebb zsupptetejü házakat ismert, itt palotákat, templomokat látott, melyeket arany, ezüst, márvány diszített, s a palotában láthatta fejedelmét bojárjai közt „ruhában, tele gyönggyel, nyakán pénzezből láncz, karján perezcek, derekán bibor öv, aranyos kard oldalán“. A fejedelem most Simeon volt, fia Boris-Mihálynak, valami 30 éves, nagyratörő, vitéz fiatal ember, a ki görög nevelést nyert, Demosthenest és Aristotelest olvasta, nagy barátja volt a vallásos irodalomnak, s azt minden módon előmozdította, de mert ennek nyelve szlovén volt, siettette a törökös finn bolgárság beleolvadását alattvalóinak szláv tömegébe. ⁶⁰⁾

A bolgárok mindenha viszálykodásban, háborúban éltek a keletrómai birodalommal Most is háború támadt köztük, mert a görögök némely bolgár kereskedőket nyomtak és VI. Leo császár, a „böles“, mint az utókor teljesen ok nélkül elnevezte, Simeon panaszát nem orvosolta. A bolgárok, a Balkántól délre, már „római“ területen, megverték a byzanci sereget, és Simeon a foglyok közül Leo kozár zsoldosainak levágatta az orrát és úgy küldte őket haza, csúfságul, Konstantinápolyba. Leo dühös volt s a római politikához hiven, az egyik barbár népet a másik ellen használni fel, a

magyarokhoz küldött, hogy őket a bolgárok ellen való háborúra bírja. (894) Követe, Skleros Niketas, nagy ajándékokkal a Duna torkolatához hajózott, ott összejött a magyarok „fejeivel“, Árpáddal és Kurzánnal — a gyulával? — és megegyezett velük, hogy mint Leo császár szövetségesei, megtámadják a bolgárokat, s ez ígéletük biztosítására kezeseket adtak. Mig délről Nikephoros Phokas patricius szárazföldi sereget vezetett a bolgárok ellen (895.), Eusthatios patricius, drungarius, — tengernagy — hajókkal a magyarokért ment, kik nagy számmal gyűltek össze a Dunapartra. E mellett azonban a császár mégis békét szeretett volna kötni, ha csak lehet, de Simeon, ki mindenről értesült, a mi ellene szárazon, vizen készült, elfogatta Leo követét, maga délre ment a „római“ sereg ellen, azonban a dunai vonal védelméről is intézkedett, és mint a „rómaiak“ szokták, barbárokra barbárokat uszított, a bessenyőkhöz küldött, támadják meg hátulról a magyarokat. A bolgárok azon voltak, hogy a Dunát lánczczal elzárják, a görög hajók kikötését, melyek a magyarokat hozták, megakadályozzák vagy legalább megnehezítsék. Mikor a hajók az akadályt meglátták, Eusthatios első kormányosa, Barkalas Mihály, két hajós legénnyel pajzsot ragadott, kardot rántott, hajójából kingrott, lánczot, kötelet szétvagdalt és utat nyitott a hajóhadnak. „Ez aztán az ember!“ mondák a magyarok; „ez való volna patriciusnak, a hajóhad vezérének!“ s a császár — később — e vitézségeért megtette Mihályt a császári hajó — mondhatnók: yacht — *második kormányosának!*

A magyar sereget Árpádnak egyik fia, alkalmasint

a legidősebb, a „levente“ Tarkas — talán, mert ő volt a kende — vezette. A mint túl voltak a Dunán, rabolva, gyilkolva bekalandozták a dunamenti Bulgáriát, és Prêslavig, a székvárosig, dúltak, minden ellentállást — ha volt — levertek. Simeon, a mint országa veszedelmét hallotta, ott hagyta a görög sereget és éjszakra sietett. Eustathiosnak üzentette, hogy békét akar kötni a császárral, vonuljanak vissza a görög hajók, seregével pedig a már hazatérő magyarság után nyargalt. De a magyarok, már közel a Duna torkolatához, megállottak, visszafordultak s az első csatában Simeont megverték. Simeon újra támadott, de még kevesebb szerencsével; újra csatát veszített s alig tudott Distrába — Silistriába — menekülni. Bulgária megint tárva volt a magyarok előtt, a kiknek már annyi volt a foglyuk, hogy nem tudtak, mit csinálni velük és kérték a görög császárt, váltsa meg tőlük foglyaikat. Leo megtette, de azután, bizva Simeon ígéletében, megállítá szárazföldi seregét és hazahívta Eustathios hajóhadát. De Simeon újra felbuzdítá népét. A bolgárok zsenge kereszténysége, nyomorukban, mikor nem tudták már, hogy kihez forduljanak, úgy tett, mint az a közemberük, ki az első csatában, „mikor az ugrok szétszórtak bennünket“, beszélé, ötvenedmagával egy irányban menekült, de az ugrok üldöztek, lova fáradni kezdett — Szent Györgyöt hívta segítségül, hogy mentse meg életét! s bár az ugrok nyomában voltak, el akarták fogni . . . sok nyilat küldtek utána, nem tudtak sebet „ejteni rajta és szerencsésen megszabadult“: Istenhez fohászkozott imádsággal, böjttel készült az új csatára; Simeon pedig jól föl-

használta a kedvező helyzetet, melyet Leo császár hiszékenységének köszönhetett. Lefogta a görög követet, a kit a császár hozzáküldött, hogy a békét megkösse; nem is felelt Leonak, s újra a magyarok ellen fordult, a kik most már gond nélkül, teljes biztosságban érzék magukat, ámbár a görög flotta támogatására se számíthattak többé, és most — harmadszorra, ádáz, véres küzdelem után győzött, a magyar sereg legnagyobb részét leölte. A kik megmenekültek, homn is pusztaságot találtak. Mig ők Bulgáriában dültek és harezoltak, a bessenyők Simeon szavára megrohanták Etelközben a magyar tanyákat, leölték, a kit megkaphattak: férfit, nőt, gyermeket, a többi, alkalmasint a legnagyobb rész, mely nagy területen, szerte-széjjel lakva, a közlégő veszély hírét idejében vehette, megriadva, Árpáddal menekült nyugot felé, a Dniester mentén, hogy a Kárpátok erdős bástyája mögött, a kárpátalji, már nem ismeretlen síkságon, nagyobb biztosságban a bessenyőktől, új hazát szerezzen magának: mig délen Simeon VI. Leo császárnak kijelenté, hogy csak akkor köt békét vele, ha a magyaroktól megvásárolt bolgár foglyokat mind ingyen visszakapja s a császár teljesítő kívánságát.⁶¹⁾

IV.

A honfoglalás.

A 895. év végén szállott le a magyar nemzet Árpád vezérlete alatt a vereczkei szoroson át a felső Tiszahátra, Munkács, Ungvár vidékére. Árpáddal jöttek Kurzán, azután Előd, az öreg Álmos és a magyar székek többi vajdái: Kund, Önd, Tas, Huba, újabb kiejtéssel: Hoba, és Tuhutum vagy Téteny, a „hét magyar“.⁶²⁾ Előttük feküdt a nagy daciai síkság, melyet a Tisza szelt, kanyargó folyóival, mocsaraival le a Dunáig. Mögöttük volt a Kárpátok erdős, jobbára teljesen lakatlan heglánca s nyúlványaival jobbra, balra mintegy körülfogta őket, jobb- és balszárnjukat védte; s azokon túl volt nyugaton, a Kis-Kárpátokig a Nyitra- és Vág- hasította síkság, majd völgy, fel Trencsényig, keletre pedig a Berettyó, a Kraszna forrásain, a Meszes hágóján túl, a Szamosok forrásvidéke, tovább délre az Aranyos mente, le a Közép-Marosig: a római világ tulajdonképi Daciája, folyóival, melyekben aranyat mostak, bányáival, melyekből söt fejtettek.⁶³⁾ Már ekkor az „erős“ Swatoplug, „a szomszédok réme“, „népének legokosabb, legravaszabb embere“, „a vérszomjas zavargó“, mint a németek mondák, nem élt. Halála előtt (894.) megosztá birodalmát két fia közt, az idősebbnek, Mojmírnak fennhatósága alatt, de — beszélék — egyetértésre inté őket és, mint a mesebeli apa, három nyilvesszőt